

VERHANDELINGEN

KLASSE DER LETTEREN

Prijs B.Fr.

- N^r 1. F. L. GANSHOF. — Over stadsontwikkeling tusschen Loire en Rijn gedurende de middeleeuwen. (F) — 1941 — (91 blz., 38 pl.) ... uitverkocht
- N^r 2. J. DENUCÉ. — Koopmansleerboeken van de XVIe en XVIIe eeuwen in handschrift — 1941 — (213 blz.) 60—
- N^r 3. J. H. WALGRAVE. — Newman's theorie over de ontwikkeling van het dogma — 1944 — (312 blz.) 200—
- N^r 4. F. PRIMIS. — Het Herfstij van het Corporatisme te Antwerpen — 1945 — (62 blz.) 38—
- N^r 5. T. LUYKX. — Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven, haar regeering — 1946 — (674 blz., 5 fot.) uitverkocht
- N^r 6. G. SEMEËSE. — De waardeleer in de ethica van Nicolai Hartmann — 1947 — (169 blz.) 150—
- N^r 7. A. MENS. — De Nederlandse Begijnen en Begarden — 1947 — (451 blz.) uitverkocht
- N^r 8. H. VAN WERVEKE. — De curve van het bevolkingscijfer te Gent in de 17^e en de 18^e eeuw. (F) — 1948 — (60 blz., tab., 5 graf.) 75—
- N^r 9. G. VERBEKE. — Kleantes van Assos — 1949 — (260 blz.) 370—
- N^r 10. J. BUNTINX. — De audiëntie van de Graven van Vlaanderen — 1949 — (458 blz., 2 tab.) uitverkocht
- N^r 11. J. COPPENS. — De compositione litteraria et de origine mosaica Hexateuchi disquisitio historica-critica. Een historisch kritisch onderzoek van Prof. Van Hoonacker naar het ontstaan van de Hexateuch op grond van verspreide nagelaten aantekeningen — 1949 — (101 blz.) 75—
- N^r 12. A. FOUGNIES. — Een studie over de clausulen bij Ennodius — 1951 — (127 blz., 12 tab.) 210—
- N^r 13. C. WYFFELS. — De oorsprong der ambachten in Vlaanderen en Brabant. (F) — 1951 — (159 blz.) 200—
- N^r 14. R. DEKKERS. — Bibliotheca Belgica Juridica. Een bio-bibliographisch overzicht der rechtsgeleerdheid in de Nederlanden van de vroegste tijden af tot 1800 — 1951 — (236 blz.) 380—
- N^r 15. P. GORISSEN. — Auctarium Affligemense — 1952 — (160 blz.) 200—
- N^r 16. G. COPERS. — De analogieleer van Erich Przywara — 1952 — (254 blz.) 280—
- N^r 17. H. COPPEJANS-DESMEDT. — Bijdrage tot de studie van de gegoede burgerij te Gent in de XVIIIe eeuw — 1952 — (266 blz.) 285—
- N^r 18. M. VAN DURME. — Antoon Perrenot, Bisschop van Atrecht, Kardinaal van Granvelle — 1953 — (417 blz., 20 afb.) uitverkocht
- N^r 19. R. C. VAN CAENEGEM. — Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw. (F) — 1954 — (400 blz.) ... 400—

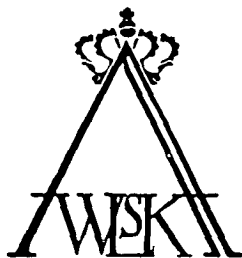
✓ EEN KIJK OP DE VERHOUDINGEN
TUSSEN NORMATIEVE BESCHIKKINGEN
EN LEVEND RECHT
IN HET KAROLINGISCHE RIJK

DOOR

Francis Louis
Prof. em. Dr. F. L. GANSHOF
Lid van de Klasse der Letteren

Avec un résumé français :

CONTRIBUTION A L'ETUDE DES RAPPORTS ENTRE
DISPOSITIONS NORMATIVES ET „DROIT VIVANT”
DANS LA MONARCHIE CAROLINGIENNE.

1965

PALEIS DER ACADEMIËN — HERTOOGSSTRAAT 1
BRUSSEL

66/1093

MEDEDELINGEN
VAN DE
KONINKLIJKE VLAAMSE ACADEMIE VOOR
WETENSCHAPPEN, LETTEREN EN SCHONE KUNSTEN
VAN BELGIË

•
K L A S S E D E R
L E T T E R E N

JAARGANG XXVII
Nr. 2

MONUMENTA GERMANIAE
HISTORICA
Bibliothek

1965

PALEIS DER ACADEMIËN — HERTOOGSSTRAAT, 1
BRUSSEL

EEN KIJK OP DE VERHOUDINGEN TUSSEN NORMATIEVE
BESCHIKKINGEN EN LEVEND RECHT
IN HET KAROLINGISCHE RIJK

In tegenstelling met wat sommigen zich inbeelden, stelt de rechts-historicus zich niet tevreden met de studie van normatieve of anders gezegd, van rechtscheppende, bindende beschikkingen; het behoort ook tot zijn opdracht na te gaan in hoever het levend recht, het recht dat in de werkelijkheid toegepast werd, met bedoelde normatieve beschikkingen overeenstemde of er van afweek (1). Of een dergelijk onderzoek mogelijk is, hangt natuurlijk van het aantal en van de aard van de beschikbare bronnen af; trouwens zelfs wanneer de mogelijkheid bestaat, gaat het onderzoek soms met aanzienlijke moeilijkheden gepaard.

De geschiedenis van de rechten, die in het Frankisch rijk van kracht waren, kent het pas vermeld probleem. Het komt neer op de studie van de verhoudingen tussen de *leges* of „nationale” wetten en de wetgevende en reglementaire beschikkingen van de *capitularia* of koninklijke en keizerlijke verordeningen enerzijds, de rechtspraak van de rechtbanken en de andere middelen tot regeling van konflikten (als waren de vete en de akkoorden of schikkingen) anderzijds. Deze studie is mogelijk omdat men akten van de praktijk bezit, hoofdzakelijk gerechtsoorkonden, maar ook zekere artikels van de *capitularia* die ons over het levend recht kunnen voorlichten; deze teksten, waarvan de rechtshistoricus een ruim en dankbaar gebruik maakt, zijn echter niet zeer talrijk; zij houden slechts verband met bepaalde gebieden van het recht en ze zijn in het algemeen weinig uitvoerig. Het komt echter voor dat bronnen van een ander type, nl. verhalende teksten, gewag maken van een rechtskonflikt en van zijn regeling en in meer bijzonderheden treden dan de gerechtsoorkonden. Wanneer zij met de gewenste kritiek onderzocht en gebruikt worden, kunnen zij ons een eind verder brengen. Deze teksten zijn zeldzaam; zij verdienen des te meer in aanmerking genomen te worden.

(1) Zie over het begrip „levend recht”, in een veel ruimer kader beschouwd dan dat van de rechtsgeschiedenis, de zeer merkwaardige studie van E. VAN DIEVOET, *Levend recht*, Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, XIV, 1952, 2 (met een frans résumé: *Le droit vivant*).

Over een dergelijke bron menen wij in hoofdstuk 24 en vooral in hoofdstuk 25 van de *Miracula Sancti Benedicti* te kunnen beschikken (2). Wij hebben reeds uit een ander hoofdstuk van dit merkwaardig hagiografisch gewrocht, gegevens gehaald voor de studie van het *teloneum* onder de Karolingen; uit deze gegevens bleek dat met de voorschriften van de keizerlijke verordeningen en met de bij keizerlijk diploma verleende voorrechten, in de praktijk soms nogal wild omgesprongen werd (3).

De *Miracula Sancti Benedicti* werden waarschijnlijk opgesteld tussen 875 en 878/879 door ADREVALD, een monnik van de abdij Fleury (*Floriacum*), later Saint-Benoît-sur-Loire geworden (4). Wellicht heeft de auteur bij het opstellen van zijn werk, niet slechts beroep gedaan op zijn eigen herinneringen en op wat hem door andere leden van de kloostergemeenschap werd verteld; hij moet ook van oudere aantekeningen gebruik gemaakt hebben.

ADREVALD was noch een rechtsgeleerde, noch zelfs een praktijks; de juridische draagwijdte van de feiten die hij beschrijft of verhaalt, begrijpt hij niet of begrijpt hij slechts zeer gedeeltelijk. De bijzonderheden die hij ons mededeelt over rechtshandelingen of elementen van de rechtspleging, zijn er in zijn geschrift om de mirakuleuse gebeurtenissen indrukwekkender te maken of beter tot hun recht te laten komen.

(2) Afgezien van oudere uitgaven, werden deze *Miracula* uitgegeven door : (1) E. DE CERTAIN, *Les Miracles de Saint Benoît*, Parijs, 1858 (Société de l'histoire de France); c. 24 en 25, bevinden zich op blz. 55-57. (2) O. HOLDER-EGGER, *Ex Adrevaldi Floriacensis Miraculis Sancti Benedicti*, Hannover, 1887 (MG., SS. XV, 1); c. 24 en 25 bevinden zich op blz. 489-490. De uitgave van HOLDER-EGGER bevat slechts talrijke uittreksels; zij staat kwalitatief hoger dan de uitgave van DE CERTAIN. Het belang van c. 25, voor de geschiedenis van de gerechtelijke instellingen werd duidelijk gezien door R. SOHM, *Die geistliche Gerichtsbarkeit im fränkischen Reich*, Zeitschrift für Kirchenrecht, IX, 1870, blz. 207 en n. 39, en *Die Fränkische Reichs- und Gerichtsverfassung*², Leipzig, 1911 (eerste uitgave, 1871), blz. 501, n. 81, door R. SCHROEDER, *Die Franken und ihr Recht*, Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung, II, 1881, blz. 44 en n. 6, door H. BRUNNER, *Deutsche Rechtsgeschichte*, I², Leipzig, 1906, blz. 394, n. 56. SCHROEDER en BRUNNER hebben over de inhoud van c. 25 enkele nuttige opmerkingen geformuleerd. Aan een grondig onderzoek hebben deze geleerden de tekst echter niet onderworpen.

(3) C. 19, uitg. DE CERTAIN, blz. 46-47, uitg. HOLDER-EGGER, blz. 487. Zie onze studie *Het tolhezen in het Frankisch Rijk onder de Karolingen*, 1959; Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, XXI, 1 (met een frans résumé *Le tonlieu à l'époque carolingienne*).

(4) Dit is de plaatsnaam geworden, eerst van de abdij en van de parochie, later van de gemeente; Frankrijk, dépt. Loiret, arrt. Gien, con. Ouzouer-sur-Loire. De relikwiën van de Heilige Benedictus werden inderdaad in de abdij sedert de VIIIe eeuw bewaard.

Het moet onze taak zijn de gegevens die in de tekst van ADREVALD voorhanden zijn, voor de studie van ons onderwerp bruikbaar te maken.

Wij beginnen met hoofdstuk 24.

Een datering van de feiten die in dit hoofdstuk behandeld worden is moeilijk. Wij menen 817 als *terminus post quem*, 840 als *terminus ad quem* te kunnen aanvaarden (5).

Hoofdstuk 24 biedt ons een kort verhaal aan van een konflikt tussen twee grote en beroemde abdijen : Fleury en Saint-Denis (6). Beide beweerden dat een aanzienlijke groep lijfeigenen (*mancipia*) (7), gevestigd in de gouw van Gâtinais en in de *vicaria Mauriacensis* (dat er een onderdeel van was) (8) hun toebehoorden. Beide abdijen, vertegenwoordigd door hun voogd (*advocatus*), moesten voor de rechtbank van de gouw,

(5) De feiten hebben zich voorgedaan onder de regering van Lodewijk de Vrome, d.i. tussen 814 en 840 en onder het abbatiaat van abt Boso, opvolger van abt Adalgaudus. Wij weten niet wanneer Adalgaudus, die in 817 abt is geworden, overleed; voor abt Boso kennen wij enkele datums : 826-27, 833, 835, 840; géén een van hen mag als een *terminus post quem* of *ad quem* aanzien worden. De enige geldige *terminus post quem* is bijgevolg 817, de enige geldige *terminus ad quem* is 840.

(6) Wij geven hier de meest belangrijke passussen weer :

Dum Boso abbas coenobii huius regimen... disponeret, contentio maxima inter advocatum praesentis ecclesiae nomine Eptagium necnon advocatum alterius cuiusdam sacri loci oboritur ob mancipiorum querelam non parvi numeri. Theodoinus dicebatur vocabulo vicarius Mauriacensis, cuius in officio eorundem concretio atque cohabitatio a progenitoribus extiterat; ad quem se advocatus illius alterius loci conferens, datoque munere corrumpens, ab aequitatis iure deflexit. Iamque instabat dies quo lis emota in castello quod Nandonis vocatur dirimi debuisset. Sed Boso abbas, ne forte minus cautus esse videretur, ad praefatum vicarium duos mittit monachos eique loco numeris duo vascula mittit argentea non contemnendi ponderis, obsècrans quatinus iustitiae et rectitudini favens, officiali nullo modo officeret nostro. At ille alterius iam dono corruptus, monachos spernens, dona respuens... equum conscendit servisque Dei dixit : „Recedite, o monachi, cum vasculis vestris ad monasterium...

Vervolgens valt de *vicarius* van zijn paard en overlijdt de derde dag na het ongeluk.

Advocatus vero Sancti Benedicti castellum Nandonis perveniens, querelam apud iudices deponens ac legali eorum iudicio mancipia recipiens, ad propria remeat. 5

(7) In teksten uit de Karolingische tijd, wordt *mancipium* doorgaans gebruikt om lijfeigenen van de laagste categorie aan te duiden, waarvan de rechtstoestand niet veel gunstiger was dan deze van de slaven.

(8) *Castellum Nandonis*, waar de *mallus* zetelde, is Château-Landon (Dépt. Seine-et-Marne; arrt. Fontainebleau; chef-lieu de canton). Het was de hoofdplaats van de *Pagus Wastinensis* of Gâtinais; A. LONGNON, *Atlas historique de la France. Texte*, Parijs, 1912, blz. 107. Gâtinais lag tussen de *pagi* of gouwen van Orléans en Etampes ten westen, van Melun ten noorden, van Sens ten oosten, van Auxerre en van Bourges ten zuiden. — Wij hebben *Mauriacus* niet kunnen identificeren. Aangezien de gerechtvergadering te Château-Landon werd gehouden en de *vicarius Mauriacensis* normalerwijze de *mallus* aldaar had moeten voorzitten, zal *Mauriacus* in de gouw van Gâtinais gelegen hebben en moet de *vicaria Mauriacensis* een onderdeel ervan geweest zijn.

voor de *mallus*, te Château-Landon verschijnen (9). De abt van Fleury achtte het echter voorzichtig aan de *vicarius* die de gerechtszitting moest voorzitten — wellicht in afwezigheid van de graaf (10) — een geschenk te maken; maar de *vicarius* had er reeds een van de tegenpartij, nl. van Saint-Denis, ontvangen en stuurde de monniken van Fleury op beleedigende wijze weg. Hij werd echter door de Heilige Benedictus gestraft: hij viel van zijn paard en verloor hierbij het leven. En wanneer de zaak voor de rechtbank kwam, natuurlijk onder een andere voorzitter, won Fleury het proces: de *mancipia* werden aan de heilige patroon van deze abdij toegekend.

Dit korte verhaal toont reeds aan dat de praktijk nogal sterk van de normatieve beschikkingen kon afwijken. Ten eerste stellen wij inderdaad vast dat men het voor iets natuurlijks schijnt gehouden te hebben, geschenken aan de voorzitter van de *mallus* aan te bieden; wat nochtans door de keizer streng verboden werd (11).

Ten tweede, zien wij dat de *vicarius*, een ondergeschikte vertegenwoordiger van het staatsgezag, de *mallus* ging voorzitten. Nochtans had Karel de Grote voorgeschreven en had Lodewijk de Vrome waarschijnlijk bevestigd dat wanneer uitspraak moest gedaan worden over gedingen omtrent de staat der personen (vrijheid of geen vrijheid) of omtrent de onroerende eigendom en ook wanneer een terdoodsveroordeeling kon uitgesproken worden, de graaf zelf moest voorzitten (12);

(9) Dat dit proces voor de *mallus* moest komen, wordt niet uitdrukkelijk in de tekst gezegd; ADREVALD gebruikt de zeer algemene term *indices*. Het feit echter dat verwacht werd dat de *vicarius Mauriacensis* als voorzitter van de rechtbank zou optreden, laat slechts toe aan de *mallus* te denken. — De *advocati* van abdijen konden personen zijn die haar bij gelegenheid voor de rechtbank vertegenwoordigden. In ons geval echter, waar wij te doen hebben met twee grote abdijen, die beide het immunitetsvoorrecht genoten, mag men aanvaarden dat men met voogden (fr. „avoués”) te doen heeft. De vertegenwoordiging ten gerechte behoorde tot hun normale bevoegdheid. Zie onze studie *L'immunité dans la monarchie franque*, in *Les liens de vassalité et les immunités*², Brussel, 1958, blz. 204-210 (Recueils de la Société Jean Bodin, I²).

(10) Moest de graaf niet afwezig geweest zijn, dan zou hij waarschijnlijk zelf ten gerechte gezeteld hebben, wanneer de partijen twee illustere abdijen waren.

(11) Karel de Grote: Programmatisch *capitulare* van 802, c. 9, in fine; *Capitulare de iustitiis faciendis*, a^o 811, c. 3, in fine; *Capitula a missis dominicis ad comites directa*, a^o 806, c. 2. Lodewijk de Vrome: *Capitulare missorum*, ais 818-819, c. 21. A. BORETIUS, *Capitularia Regum Francorum*, (MG., in-4°), I, nrs. 33, 80, 85, 141.

(12) Karel de Grote: *Capitulare missorum Aquisgranense primum*, a^o 810, c. 3; *Capitulare missorum Aquisgranense secundum*, a^o 810, c. 15 (in beide: gedingen omtrent de onroerende eigendom en de rechtstoestand); *Pippini capitulare italicum*, a^o 810, c. 14 (invoering van de maatregel in Italië; uitdrukkelijk, slechts vermeld de *criminales actiones* en de gedingen omtrent de rechtstoestand); *Capitula de iustitiis faciendis*, a^o 811, c. 4 (de drie gevallen). Lodewijk de Vrome: waarschijnlijk een fragment van *capitulare*: *Capitula incerta*, zonder vaste datering, c. 3 (slechts de gedingen omtrent onroerende eigendom). BORETIUS, *Capitularia*, I, nrs. 64, 65, 102, 80, 156.

en volgens de opvattingen van de tijd werden de *mancia* voor toebehoren van de grond gehouden (13). Bijgevolg heeft men, om de zaak niet uit te stellen tot op het ogenblik waar de graaf zelf zou kunnen zetelen, tegen beschikkingen van de *capitularia* in, het begrip onroerende eigendom „strictissimo sensu” opgevat of heeft men eenvoudigweg de keizerlijke voorschriften over het hoofd gezien.

Het relaas dat hoofdstuk 25 ons geeft van een tweede rechtsgeding is uitvoeriger, gecompliceerder en ook veel leerrijker. Wij menen dan ook goed te doen met de tekst niet slechts te reproduceren, maar hem daarenboven te vertalen.

Decurso exinde non modico tempore, alia iterum oboritur controversia inter praefatum huius loci advocatum atque advocatum Sancti Dyonisii. Colliguntur ab utrisque partibus plurimi legum magistri et iudices, qui pro partibus decertarent. Praeterea aderant in eodem placito missi a latere regis Ionas episcopus Aurelianensis et Donatus comes Melidunensium. Sed cum litem in eo placito finire nequirent, eo quod Salicae legis indices ecclesiasticas res sub Romana constitutas lege discernere perfecte non possent, visum est missis dominicis placitum Aurelianis mutare. Venientes itaque ad condictum locum legum magistri et iudices, utraque ex parte acerrime decertabant. Aderant namque legum doctores tam ex Aurelianensi quam ex Vastinensi provincia. Enimvero longinscule litem iudicibus protrahentibus, eo quod nec hii cedere illis, nec illi assensum aliis praebere vellent, tandem adiudicatum est, ut ab utraque parte testes exirent, qui post sacramenti fidem scutis ac baculis decertantes, finem controversiae imponerent. Sed cum id iustum rectumque visum fuisset omnibus, quidam Vastinensis regionis legis doctor, cui quodam praesagio pro humano bestiale nomen indictum erat, quique ex parte advocati Sancti Dyonisii munere corruptus advenerat, verens ne, si duo inter se decertarent, testis eorum reprobus inveniretur, iudicium protulit: non esse rectum, ut bello propter res ecclesiasticas testes decernerent; immo magis inter se mancipia advocati partirentur. Cuius sententiae Genesisius vicecomes favens, rectius dixit esse mancipia dividi quam testes bello decernere; in eamque sententiam concilium omne deflexit.

„Na een betrekkelijk lange tijd, ontstond opnieuw een konflikt omtrent een andere aangelegenheid, tussen voornoemde voogd van onze abdij en de voogd van Saint-Denis. Beide partijen riepen talrijke praktizijnen en rechters bijeen, die voor haar aan de rechtsstrijd zouden deelnemen. Daarenboven waren op deze gerechtszitting aanwezig, als

(13) Zulks wordt uitdrukkelijk gezegd in de *Capitula de institiis faciendis*, c. 4: *Ut nullus homo in placito centenarii neque ad mortem, neque ad libertatem suam amittendam aut ad res reddendas vel mancipia iudicetur, sed ista aut in praesentia comitis vel missorum nostrorum iudicentur.* Dit schijnt ook het geval te zijn in de *Capitula incerta*, c. 3: *Omnis controversia coram centenario definiri potest, excepto redditione terrae et mancipiorum, quae nonnisi coram comite fieri potest.*

koninklijke *missi* Jonas, bisschop van Orléans en Donatus, graaf van Melun. Zij konden echter op deze gerechtszitting over het geding geen uitspraak doen, aangezien rechters wier persoonlijke wet de Salische was, niet in staat waren in de zaken van kerken die onder het Romeinse recht leefden klaar te zien. De *missi dominici* besloten bijgevolg dat de zaak zou verwezen worden naar een in Orléans te houden gerechtszitting. Praktizijnen en rechters begaven zich naar deze stad en begonnen met grote felheid met elkaar te redetwisten. Er waren inderdaad praktizijnen aanwezig, zowel uit de gouw van Orléans als uit Gâtinais. De rechters maakten het met de behandeling van de zaak wat lang, daar de ene partij aan de andere niets wilde toegeven en wederkerig. Uiteindelijk werd gevonnist dat twee getuigen, een voor elke partij, zouden vooruitkomen, die na een eed afgelegd te hebben, met schild en knuppel tegen elkaar zouden vechten en aldus aan het geding een einde zouden stellen. Dit leek iedereen rechtvaardig en wettelijk te zijn. Een praktizijn uit Gâtinais, die als bij een voorteken een naam droeg die beter voor een dier paste dan voor een mens, was echter door de voogd van Saint-Denis omgekocht geworden. Vrezende dat indien beide kampioenen tegen elkaar streden, hun getuige het onderspit zou moeten delven, stelde hij het volgende vonnis voor : het zou niet met de wet stroken dat wanneer het kerkelijke goederen geldt, getuigen een gerechtelijk tweegevecht zouden leveren; het ware integendeel aangewezen dat de voogden, de betwiste lijfeigenen onder beide abdijen zouden verdelen. De vicegraaf (14) Genesisius steunde dit voorstel van vonnis, verklarende dat het beter was lijfeigenen te verdelen dan een gerechtelijk tweegevecht door getuigen te laten leveren. De ganse gerechtsvergadering sloot zich bij het voorgestelde vonnis aan ...”

Het einde van het hoofdstuk is voor ons van ondergeschikt belang (15). Het bevat echter wat naar het oordeel van de schrijver zeker het

(14) De *vicecomes* was in de westelijke gedeelten van het Karolingisch rijk, de plaatsvervanger van de graaf. Moest men het woord met „burggraaf” vertalen, zoals zulks gebruikelijk is voor latere tijden, dan zou men zich aan anachronisme bezondigen. De gelijkstelling *vicecomes* (frans „vicomte”) = „burggraaf” laat zich inderdaad door toestanden uitleggen die niet hoger opklimmen dan de XIe of ten hoogste de Xc eeuw. „Vicegraaf” schijnt dus voor de tijd van de Karolingen, de normale nederlandse vertaling van *vicecomes* te moeten zijn.

(15) Wij geven hier het laatste deel van het hoofdstuk weer :

... *At vero Sanctus Benedictus nequaquam iudicis illius et legislatoris oblitus est, qui primus sententiam dividendi mancipia versute iuxta nomen suum ac bestialiter protulit. Namque continuo, ut eadem in duas divisa sunt partes mancipia, ille iusto Dei iudicio ita percussus est, ut nullo modo aliquid loqui posset, evacuato totius linguae officio. Cognoscentes autem familiares eius, qui inibi aderant, veritatem rei gestae, deduxerunt eum ad monasterium sancti confessoris Christi, quem graviter offenderat; ibique per unum ferme demoratus est mensem, nitibus quibus poterat auxilium deprecans egregii patris. Denique aliquantulum sanitatem consecutus, ad sua*

voornaamste was, nl. de wijze waarop de heilige Benedictus de praktizijn met een beestennaam, die voorgesteld had de *mancipia* te verdelen, strafte. Zodra bedoelde verdeling plaats had gegrepen, werd deze praktizijn „bij Gods rechtvaardig oordeel” door een beroerte getroffen en was de spraak kwijt. Men bracht hem naar de „abdij van de heilige belijder van Kristus”; nadat hij gedurende ongeveer een maand de voorspraak van de heilige had afgesmeekt, kon hij, gedeeltelijk hersteld, naar huis terugkeren, maar de naam van de heilige Benedictus heeft hij nooit meer kunnen uitspreken.

Eens te meer hebben wij met een rechtskonflikt te doen tussen Fleury en Saint-Denis en ook deze keer ging het over de eigendom van lijfeigenen, van *mancipia*. Ook deze *mancipia* waren in Gâtinais gevestigd (16). Laat ons eraan herinneren dat aan een dergelijk rechtskonflikt, waarin wij een burgerlijke zaak zouden zien, de toen in het Frankisch rijk vigerende rechten, nog steeds een strafrechtelijk karakter toekenden; het burgerlijk proces had zijn autonomie nog niet verworven. Beide abdijen werden weer door hun voogd (*advocatus*) vertegenwoordigd.

Een nauwkeurige datering van de feiten is onmogelijk. Voorlopig zullen wij 818 als *terminus a quo* en 840 als *terminus ad quem* aanvaarden (17).

Het geding werd niet aan de *mallus* onderworpen, maar wel aan *missi dominici*, keizerlijke commissarissen, die regelmatig uitgestuurd werden om toezicht uit te oefenen over het beheer van de gezaghebbers en over de toestanden in het algemeen bij de bevolking, in de kerken, enz. Zij traden op met volmachten die zij van de keizer hielden. Tijdens hun inspectiereizen moesten zij gerechtszittingen houden, die zij insgelijks als keizerlijke volmachthebbers voorzaten. Wij weten wie de *missi* waren die over het proces tussen Fleury en Saint-Denis moesten vonnissen : Jonas, bisschop van Orléans, een zeer merkwaardige persoonlijkheid (18) en Donatus, de graaf van Melun. Dit strookt volkomen met

regreditur; nunquam tamen, donec advixit, impetrare valuit, ut nomen sancti Benedicti lingua propria exprimeret.

(16) Dit blijkt uit het feit dat praktizijnen en uit Gâtinais en uit de gouw van Orléans aanwezig waren. Daar de *missi* tijdens een eerste gerechtszitting de zaak naar Orléans verwezen, moeten zij deze eerste gerechtszitting in Gâtinais, wellicht te Château-Landon (zie boven, n. 8) gehouden hebben. Zulks veronderstelt dat de *mancipia* die het voorwerp van het aan de *missi* onderworpen rechtskonflikt waren, in deze gouw verbleven.

(17) De feiten hebben zich voorgedaan onder de regering van Lodewijk de Vrome en onder het abbatiaat van Boso, hetgeen de *termini* 817-840 geeft (zie boven n. 5). Jonas, die bisschop van Orléans van 818 tot 842-843 is geweest (zie beneden n. 18), trad als *missus dominicus* op. Zulks heeft voor gevolg dat wij de *terminus a quo* tot in 818 mogen verleggen.

(18) Hij was bisschop van Orléans van 818 tot 842 of 843; zie over hem : J. REVIRON, *Les idées politico-religieuses d'un évêque au IXe siècle. Jonas d'Orléans et son „De institutione regia”*, Parijs, 1930.

wat wij door akten van de praktijk van 802 af, weten : in algemene regel traden de *missi* met zijn tweeën op, een lid van de hogere geestelijkheid — bisschop of abt — en een graaf, die beide hun gewone functies in het hun toevertrouwd inspectie-gebied of *missaticum*, uitoefenden (19). In het door ons bestudeerd geval zal het *missaticum* o.m. de gouwen van Melun, Gâtinais en Orléans omvat hebben.

De *missi* zetelden niet alleen ten gerechte, al ging het uitgesproken vonnis van hen *vice imperatoris*, uit. Met hen zetelden talrijke bijzitters : bisschoppen en graven, plaatsvervangers van de graven — hier ontmoeten wij er een, de *vicecomes* Genesius —, ondergeschikte machthebbers (*centenarii* of *vicarii*), vazallen (*vassi*, *vasalli*) van keizer of graaf, schepenen (*scabini*) van de gouw waarin de gerechtszitting werd gehouden of van naburige gouwen. Zij allen worden in *capitularia* en in met hen gelijk te stellen dokumenten (20), evenals in gerechtsoorkonden (21), als bijzitters van de *missi* vermeld. Er kwamen zich echter bij hen, met de toestemming van de *missi*, nog andere personen voegen die in de gerechtsoorkonden onder zeer algemene benamingen aangeduid worden : *boni homines*, *alii quamplures*, enz.. (22).

Zo moeten wij ons ongeveer de rechtbank van de *missi* voorstellen, waarvan in hoofdstuk 25 van de *Miracula* spraak is. Deze tekst licht ons echter voor over een aspekt dat de samenstelling van de rechtbank in de werkelijkheid vertoonde, maar waarvan in de *capitularia* géén vermelding wordt gemaakt : de rechtstreekse beïnvloeding van bedoelde samenstelling door de partijen zelf. Er wordt ons inderdaad gezegd dat beide partijen, om hun belangen in de gerechtszitting te verdedigen, niet slechts praktizijnen (*legum magistri*, *legum doctores*) maar ook *iudices*, rechters, waaronder zeker schepenen, in dienst namen; met andere woorden, zorgden zij er voor dat personen op wie zij meenden te mogen

(19) Zie hierover vooral W. A. ECKHARDT, *Die Capitularia missorum specialia von 802*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters, XII, 1956.

(20) *Capitulare legibus additum*, 2° 803, notitie in hs. Paris, lat. 4995; *Responsa cuidam misso data*, als 802-813, c. 5; BORETIUS, *Capitularia*, I, nr. 39, p. 112 en nr. 58.

(21) B. v. J. H. ALBANÈS & U. CHEVALIER, *Gallia Christiana Novissima*, III. Marseille, Valence, 1909, nr. 42, 2° 780; C. DEVIC & J. VAISSETE, *Histoire générale de Languedoc*, uitg. PRIVAT, Toulouse, II, 1875, Preuves, nr. 6, 2° 782; K. GLÖCKNER, *Codex Laurehamensis*, II, Darmstadt, 1933, nr. 228, blz. 31, 2° 782; P. DE MONSABERT, *Chartes de l'abbaye de Nouaillé*, Poitiers, 1936, nr. 7, 2° 795.

(22) Dit is het geval in enkele oorkonden die wij in de vorige nota citeerden en daarenboven in enige andere; b.v. : R. POUPARDIN, *Recueil des chartes de l'abbaye de Saint-Germain-des-Prés*, I, Parijs, 1909, nr. 22, 2° 791; M. PROU & A. VIDIER, *Recueil des chartes de l'abbaye de Saint-Benoît-sur-Loire*, I, Parijs, 1900, nr. 9, 2° 796; *Formulae Senonenses recentiores*, nrs. 4 en 7, K. ZEUMER, *Formulae Merovingici et Karolini Aevi* (MG., in-4°), blz. 213-214; A. BERNARD en A. BRUEL, *Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny*, I, Parijs, 1876, nr. 3, 2° 814.

rekenen en waarvan zij wisten dat zij er toe gerechtigd waren om als bijzitters op te treden, in deze hoedanigheid zouden zetelen en trachten een vonnis dat hen in het gelijk zou stellen, te laten uitspreken (23).

Wanneer wij de gang van het geding volgen, winnen wij over een ander gebied van het recht, belangwekkende gegevens in, nl. over de in het Frankisch rijk vigerende regel van de personaliteit van het recht en over haar toepassing in de praktijk.

Men weet dat deze regel er in bestond dat elke onderdaan van de koning of keizer het recht had te leven en gevonnist te worden volgens het recht van de *natio*, de etnische groep, waartoe hij meende en verklaarde te behoren; deze regel gold ook voor de geestelijken (24). Behoudens uitzonderingen werd aanvaard dat het persoonlijk recht van de kerken het Romeinse recht was (25). De toepassing van het personaliteitsbeginsel ging echter met moeilijkheden gepaard. De ergste dezer moeilijkheden en wellicht degene die men het vaakst ontmoette, heeft zich in het door ons bestudeerd proces voorgedaan: men vond geen bijzitters die het persoonlijk recht van de partijen kenden; de *iudices* leefden allen volgens het Frankisch recht (26), kenden er geen ander en waren bijgevolg niet in staat over een konflikt tussen kerken die volgens Romeins recht leefden een geldig vonnis uit te brengen (27). De *missi* stelden er prijs op de bestaande rechtsregels na te leven (28) en besloten

(23) *Colliguntur ab utrisque partibus plurimi legum magistri et iudices, qui pro partibus decertarent.*

(24) Zie over het personaliteitsbeginsel: H. BRUNNER, *Deutsche Rechtsgeschichte*, I², blz. 382-399 en L. STOUFF, *Etude sur le principe de la personnalité des lois depuis les invasions barbares jusqu'au XIIe siècle*, Parijs, 1894 (eerst verschenen in de *Revue bourguignonne de l'enseignement supérieur*, IV, 2).

(25) Op deze regel wordt in de *Lex Ribuarum* gezinspeeld; in artikel 61 (58), 1 (uitg. F. BEYERLE en R. BUCHNER (MG., in-4°), blz. 108-109) handelend over vrijlatingen volgens Romeins recht, wordt gezegd dat de bisschop aan de aartsdiaken bevel zal geven de vrijlatingsoorkonden op te stellen *secundum legem Romanam, quam ecclesia vivit*.

(26) Dat ten tijde van Lodewijk de Vrome, te Château-Landon, tussen Seine en Loire, geen *iudices* konden gevonden worden die een ander „nationaal” recht dan het Frankische kenden, bevestigt dat een aanzienlijk deel van de gallo-romeinse bevolking in Westfrancië zich niet slechts staatkundig, maar ook etnisch voor Franken hield, al sprak het romaanse dialecten in de wording.

(27) *Sed cum litem in eodem placito finire nequirent, eo quod Salicae legis iudices ecclesiasticas res sub Romana constitutas lege discernere perfecte non possent...*

(28) Karel de Grote en Lodewijk de Vrome hebben in *capitularia*, in ermede gelijk te stellen dokumenten en in rechtstreeks gegeven bevelen, vaak voorgeschreven het personaliteitsbeginsel toe te passen of aan zijn bindende kracht herinnerd. Karel de Grote: *Capitulatio de partibus Saxoniae*, a^o 785, c. 33, *Capitulare missorum*, a^o 792-793, c. 5, *Capitulare Saxonicum*, a^o 797, c. 4, *Capitulare de villis*, a^o 771-800, c. 4, programmatisch *capitulare* van 802, c. 1, *Capitulare missorum* van 802, c. 6 (tekst voor het Aquitaans *missaticum* A), verzameling van *capitula* voor de *missi* van 806, c. 48, fragment van

de zaak te verwijzen naar een gerechtszitting die zij te Orléans zouden houden (29); aldaar zouden er *iudices*, waarschijnlijk schepenen, gevonden worden, die het Romeins recht kenden en als bevoegde bijzitters zouden kunnen zetelen (30). Wij staan hier dus voor een schepping van de rechtspraak, die niet tegenstrijdig was met de normatieve beschikkingen van het geldende recht (31).

Te Orléans werd het geding voortgezet. Er zal wellicht een tussenvonnis uitgesproken geworden zijn waarbij partijen verzocht werden hun getuigen voor te brengen. De toepassing van het getuigenbewijs was normaal, aangezien het gewoon bewijsmiddel was van het Romeinse recht. Getuigen zijn inderdaad voorgebracht geworden; en, wat vermelding verdient, zij werden overeenkomstig het Romeinse recht, door beide partijen voorgebracht (32). In het Frankisch recht was zulks tot voor betrekkelijk korte tijd niet het geval: getuigen mocht slechts de partij voorbrengen die zulks aangeboden had en hiertoe door de rechtbank gemachtigd werd. Pas in het begin van de regering van Lodewijk de Vrome kwam hierin verandering: in 816 heeft een *capitulare* dat op zijn minst de Salische wet, maar meer waarschijnlijk alle „nationale” wetten aanvulde, uitdrukkelijk aan beide partijen toegelaten getuigen voor te dragen. Zulks werd in 818-819 door een *capitulare* dat zeker alle „nationale” wetten aanvulde, bevestigd (33).

een *capitulare*, waarschijnlijk voor Saksen, ais 810-811?, c. 2, BORETIUS, *Capitulare*, I, nrs. 26, 25, 27, 32, 33, 34 (= uitg. W. A. ECKHARDT; zie boven, n. 19), 35 (= W. A. ECKHARDT, *Die Kapitulariensammlung Bischof Ghaerbalds von Lüttich*, Göttingen, 1955, nr. LIX, c. XXI-48, blz. 85), 70; *Annales Laureshamenses*, a° 802, uitg. G. H. PERTZ, MG., SS. I, blz. 39. — Lodewijk de Vrome: *Capitula legibus addenda*, ais 818-819, c. 6, *Responsa imperatoris de rebus fiscalibus data*, ca. am. 820, c. 3, BORETIUS, *Capitularia*, I, n° 139, 145.

(29) ... *visum est missis dominicis placitum Aurelianis mutare*.

(30) Het is haast overbodig eraan te herinneren dat de *Lex Romana Visigothorum* de meest verspreide verzameling van Romeins recht in het *Regnum Francorum* was. Zie hierover o.m. het recent en belangwekkend werk van L. WALLACH, *Alcuin and Charlemagne*, Ithaca, 1959, blz. 109-116; wij sluiten ons echter niet bij alle opinies van de geleerde auteur aan.

(31) Er bestond een ander middel om uit de moeilijkheid te geraken en wij hebben ernstige redenen te geloven dat hij in de rechtspraak van de *mallus* vaak aangewend werd, nl. eenvoudigweg het recht toe te passen dat de bijzitters kenden, nl. het persoonlijk recht van de massa der bevolking. Dit kwam neer op het prijsgeven in de praktijk, van het personaliteitsbeginsel en op de toepassing van de *Lex loci*. Ook de rechtspraak van de rechtbank van de Palts maakte van het begrip van de *lex loci* gebruik: *Cartae Senonicae*, nr. 26, ZEUMER, *Formulae*, blz. 196; vonnis van de rechtbank van de Palts, a° 812, E. MÜHLBACHER, *Diplomata Karolinorum* (MG., in-4°), I, nr. 216.

(32) Dit blijkt uit de passussen van de tekst, waar *ab utraque parte testes* en verder een *testis* van elke partij, vermeld worden.

(33) *Capitula legi addita*, a° 816, c. 1: *Si quis cum altero de qualibet causa contentionem habuerit et testes contra eum producti fuerint, quos ille falsos esse suspicatur, liceat ei contra*

In de te Orléans gehouden gerechtszitting ging de behandeling traag vooruit : de getuigen van de ene partij spraken deze van de andere tegen; de praktizijnen die als raadslieden van de partijen optraden en de *indices* zelf, bleven hevig redetwisten, zonder iets te willen toegeven.

Heeft men getracht de middelen te gebruiken die het Romeinse recht bood om de waarde van de getuigenissen te schatten (34) en aldus uit de slop te geraken ? Wij weten het niet. Indien een poging daartoe gedaan werd, moet ze spaak gelopen zijn, want de oplossing vond men elders.

Er werd een vonnis voorgedragen — wij weten niet door wie — waarbij voorgeschreven werd dat een gerechtelijk tweegevecht zou doorgaan tussen twee getuigen, een van elke partij (35); beide zouden eerst een eed afleggen (36) en vervolgens, met schild en knuppel gewapend, erop los gaan. Op deze wijze zou God zelf beslissen wie op de *mancipia* recht had. Het voorgedragen vonnis werd gesteund en vond bijval (37).

eos alios testes quos meliores putaverit, opponere, ut meliorum testimonio peiorum testimonium perversitas devincatur. — Item capitula legi addita (wellicht een andere vorm van het pas vermeld *capitulare*) a^o 816, c. 1 : *Si duo testimonia de qualibet re testimoniaverint et inter se discordant ... — Capitula legibus addenda*, a^{is} 818-819 c. 10 : *De falsis testibus convincendis. Si quis cum altero de qualibet causa contentionem habuerit et testes contra eum per iudicium producti fuerint, si ille falsos eos esse suspicatur, liceat ei alios testes, quos meliores poterit, contra eos opponere, ut veracium testimonio falsorum testimonium perversitas superatur.* — BORETIUS, *Capitularia*, I, n° 134, 135, 139.

(34) *Lex Romana Visigothorum* : Codex Theodosianus, XI, XIV, 2 en 7, telkens met *interpretatio* ; Pauli Sententiae, V, XVII, 1 en XVIII, 4, uitg. G. HAENEL, Leipzig, 1849, blz. 232, 234, 430, 432.

(35) ... *tandem adiudicatum est ut ab utraque parte testes exirent, qui post sacramenti fidem scutis et baculis decertantes finem controversiae imponent.*

(36) Omtrent de aard van deze eed kan enige twijfel bestaan. Indien de getuigen van beide partijen hun getuigenis wel hadden afgelegd, maar deze getuigenis nog niet door een eed bevestigd (wat voorzien wordt door het *Capitulare missorum generale* van Thionville, a^o 805, c. 11 en door het *Capitulare* van Aken, a^o 809, c. 6, BORETIUS, *Capitularia*, I, nrs. 44 en 61) zal de eed van de getuigen-kampioenen een getuigeneed geweest zijn. Hadden integendeel alle getuigen reeds als dusdanig hun bevestigings-eed afgelegd, dan zal de eed van de getuigen-kampioenen wellicht een eed van belofte geweest zijn, waarbij zij zich er toe verbonden op regelmatige wijze tegen elkaar te strijden. Wij zijn er toe geneigd ons bij de eerstvermelde interpretatie aan te sluiten, daar de straf die krachtens de *capitula* van 816 en van 818-819, de getuige-kampioen die het onderspit moest delven oploopt, deze van de meened is; de lichtere straf die zijn medegetuigen oplopen laat zich uitleggen door het feit dat zij geen meenedigen zijn, maar slechts valse getuigen (zie beneden, n. 38). Zie ook hierover E. MAYER-HOMBERG, *Die fränkischen Volksrechte im Mittelalter*, I, Weimar, 1912, blz. 220.

(37) ... *cum id iustum rectumque visum fuisset omnibus* ... Men weet dat volgens de rechtspleging die in de rechtbanken van het *Regnum Francorum* in gebruik was, een voorstel van vonnis uitgaande van een der bijzitters, achtereenvolgens door enkele andere bijzitters moest gesteund worden (duits : „Folge leisten”). Wij hebben blijkbaar hiermede te doen.

Het scheen inderdaad de regelmatige en letterlijke toepassing te moeten zijn van een nieuwe beschikking waarbij in een soortgelijk geval, een gerechtelijk tweegevecht aan twee uit te kiezen getuigen werd opgelegd. Bedoelde beschikking was, als een noodzakelijk gevolg van het aan beide partijen toegekend recht getuigen voor te brengen, in de pas vermelde *capitularia* van 816 en van 818-819 bekendgemaakt geworden (38): Wij weten dat het eerste deze *capitularia* waarschijnlijk, en het laatste zeker, alle *leges* en bijgevolg ook de *lex Romana*, het Romeinse recht, aanvulden. Zulks legt uit dat men in een proces waar het Romeinse recht van toepassing was, op het gerechtelijk tweegevecht, bijgevolg op een bewijsmiddel dat aan het Romeinse recht volkomen vreemd was, kon beroep doen.

Het voorgedragen vonnis werd echter niet uitgesproken. Een praktizijn uit Gâtinais, die in de rechtbank zetelde, liet opmerken dat het niet wettelijk zou zijn door getuigen een gerechtelijk tweegevecht te laten leveren, wanneer het voorwerp van het geding kerkelijke eigendom was (39). Hij had volkomen gelijk: de beschikkingen van 816 en 818-819, kende hij beter dan de bijzitter die het eerste vonnis had voorgedragen. De *capitula* van 816 beperkten inderdaad het gerechtelijk tweegevecht tot de konflikten tussen leken; het *capitulare* van 818-819 beperkte het tot dezelfde processen en ook tot deze waarvan een van de partijen een leek was (40). Voor de gedingen waarin beide partijen

(38) *Capitula legi addita*, a^o 816, c. 1, na de passus in n. 33 weergegeven: *Quod si ambae partes testium ita inter se dissenserint, ut nullatenus una pars alteri cedere velit, eligantur duo ex ipsis, id est ex utraque parte unus, qui cum scutis et fustibus in campo decertent, ultra pars falsitatem ultra veritatem sequatur.* — *Item capitula legi addita*, a^o 816, c. 1, na de passus in n. 33 weergegeven: *...tunc comes eligat unum ex una parte et alium ex alia parte, ut illi duo decertent cum scutis et fustibus.* — *Capitula legibus addenda*, a^o 818-819, c. 10, na de passus weergegeven in n. 33, volgt helemaal dezelfde tekst als in de eerstvermelde *capitula* van 816 (*Quod si ambae partes...sequatur*). In de drie artikels wordt de zware straf van het verlies van de rechter hand wegens meened (*propter periurium quod ante pugnam commisit*), voorzien voor de *campio* die het onderspit zou delven; zijn medege-
tuigen worden krachtens het eerste en het derde artikel gestraft met een boete gelijk aan de afkoopprijs van de hand, omdat zij „valse getuigen” waren (*quia falsi apparuerunt*).

(39) *...quidam Vastinensis regionis legis doctor...iudicium protulit: non esse rectum ut bello propter res ecclesiasticas testes decernerent...*

(40) *Capitula legi addita*, a^o 816, c. 1, na de passus in n. 38 weergegeven en de beschikking over de sancties (zie zelfde nota): *Et in saeculari quidem causa huiusmodi testium diversitas campo comprobetur*; verder in het artikel worden de *timidi*, de *inecilles* en de *infirmi qui pugnare non valent*, van het tweegevecht vrijgesteld. — De tweede tekst van 816, c. 1, beperkt zich tot laatstvermelde personen. — *Capitula legibus addenda*, a^o 818-819, c. 10: op dezelfde plaats als in de eerstvermelde *capitula* van 816, dezelfde tekst als in bedoelde *capitula* (hierboven in deze nota weergegeven: *Et in ... comprobetur*); dan volgt: *in ecclesiasticis autem causis, ubi de una parte saeculare, de altera vero ecclesiasticum negotium est, idem modus observetur.*

kerken waren, werd een andere regeling getroffen, waarover wij het nu zullen hebben.

De praktizijn uit Gâtinais beperkte zich niet tot iets negatiefs; het vonnis dat hij voordroeg bevatte zoals het hoorde, een positief element : de twee voogden zouden de *mancipia* onder beide abdijen verdelen (41). De *capitula* van 816 hadden voorgeschreven dat in het voorziene geval, twee getuigen, een voor elke partij, zich aan het *iudicium crucis*, aan de kruisproef, zouden onderwerpen (42) : langs deze ordalie om zou God aan de dag brengen welke partij het goede recht voor zich had. In 818-819 verbood echter keizer Lodewijk de Vrome, bij een beschikking bekendgemaakt in een kerkelijk *capitulare*, het gebruik van de kruisproef (43). In het *capitulare legibus addendum* van dezelfde jaren, was bijgevolg van deze ordalie geen spraak meer : aldaar werd voorgeschreven dat in het voorziene geval, partijen onder elkaar hun geschil zouden schikken. Lukte hun zulks niet dan zou de rechtbank hun een schikking opleggen (44). Dit werd trouwens een weinig later voor de Franken wier persoonlijke wet de Salische was, in een *capitulare legi Salicae additum* bevestigd (45). De schikking was toen in de gerechtelijke en buitengerechtelijke praktijk zeer in gebruik; nu werd zij *pro subjecta materia*, in de wetgeving opgenomen.

Het door de praktizijn uit Gâtinais voorgedragen vonnis kwam dus volkomen overeen met de beschikkingen van het *capitulare legibus addendum* van 818-819, die van kracht waren toen het geschil aan de rechtbank van de *missi* onderworpen werd.

Volgens de regels van de rechtspleging moest dit voorgedragen vonnis gesteund worden. Deze steun verkreeg het van een vooraanstaande bijzitter, de vicegraaf Genesisius; hij verklaarde dat men inder-

(41) Aansluitend bij de passus weergegeven in n. 39 : *inmo magis inter se advocati partirentur*.

(42) *Capitula legi addita*, a° 816, c. 1, na de volzin weergegeven in n. 40 : *in ecclesiasticis autem negotiis crucis iudicio rei veritas inquiratur*. Zo wordt het ook geregeld voor de *timidi*, *inbecilles* en *infirmi*. De tweede tekst van hetzelfde jaar past alleen op dezen het *ad crucem examinentur* toe. Over de kruisproef, zie onze studie *Het iudicium crucis in het Frankisch recht*, Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, XXV, 1963, 5 (met een frans résumé : *Le iudicium crucis dans le droit franc*).

(43) *Capitulare ecclesiasticum*, c. 27, BORETIUS, *Capitularia*, I, n° 138; cf. onze in vorige nota vermelde studie, blz. 16-17.

(44) *Capitula legibus addenda*, c. 10 : na de laatste in n. 40 weergegeven passus : *Ubi vero ex utraque parte ecclesiasticum fuerit, rectores earundem ecclesiarum, si se familiariter pacificare velint, licentiam habeant; si autem de huiusmodi pacificatione inter eos convenire non possit, advocati eorum in mallo publico ad praesentiam comitis veniant et ibi legitimus terminus eorum contentionibus imponatur*.

(45) *Capitula legi Salicae addita*, aïs 819-820, c. 12, BORETIUS, *Capitularia*, I, n° 142.

daad de wet beter naleefde wanneer men de *mancipia* verdeelde dan indien men aan getuigen het gerechtelijk tweegevecht oplegde (46). De andere leden van de rechtbank sloten zich eensgezind hierbij aan (47); het vonnis werd door de *missi* uitgesproken (48) en in uitvoering hiervan gingen de voogden tot de verdeling van de *mancipia* tussen Fleury en Saint-Denis over (49).

Het feit dat het vonnis steunde op een artikel van de *capitula legibus addenda* uit de jaren 818-819, heeft voor gevolg dat wij de voorlopig aanvaarde datering 818-840 (50), lichtjes moeten wijzigen; het moet : 818/819-840 zijn.

Het zou niet opgaan de opmerkingen die wij in verband met de hoofdstukken 24 en 25 van de *Miracula Sancti Benedicti* maakten, eenvoudigweg te veralgemenen. Onze bedoeling was en blijft eenvoudig gegevens over de verhoudingen tussen normatieve beschikkingen en levend recht in het Karolingisch rijk bijeen te brengen en aan een onderzoek te onderwerpen. Het weinig uitvoerige hoofdstuk 24 toonde ons

(46) *Cuius sententiae Genesis vicecomes favens, rectius dixit esse mancipia dividi quam testes bello decernere*. Men note de parallelisme tussen de „steunende” verklaring van Genesis en het voorgedragen vonnis van de *legis doctor* uit Gâtinais (notas 39 en 41). — SCHROEDER, *loc. cit.*, heeft zeer raak laten opmerken dat SOHM, *Reichs- und Gerichtsverfassung*, blz. 501, n. 81, zich vergiste wanneer hij de *vicecomes* Genesis voor de voorzitter van de rechtbank hield.

(47) Na de tekst weergegeven in vorige nota : *in eamque sententiam concilium omne deflexit*.

(48) Zonder deze uitspraak zou er géén vonnis geweest zijn. — SCHROEDER, *loc. cit.*, schrijft dat „Salisches, nicht römisches Recht <bildet> die Grundlage des Beweisurteils”. Zulks is verkeerd : het vonnis luidende op verdeling van de *mancipia* steunde niet op „Salisches Recht”, maar op een nieuwe beschikking die in een *capitulare legibus addendum* werd bekendgemaakt. Ook het voorgedragen vonnis waarbij het gerechtelijk tweegevecht zou voorgeschreven geworden zijn, steunde op een, trouwens verkeerd begrepen nieuwe beschikking in hetzelfde *capitulare* bekendgemaakt; waar is echter dat het gerechtelijk tweegevecht een bewijsmiddel van het Frankisch recht en niet van het Romeins recht was (zie boven blz. 14). BRUNNER, die onze tekst, *op. cit.*, 1², blz. 394, n. 56, samenvat, heeft zeer duidelijk gezien dat het geding door een uitgesproken vonnis zijn beslag krijgt. Men leest nochtans met enige verbazing de volgende volzin : „So wird denn auch durch Urteil (also gemäsz römisches Recht) entschieden”. Zulks was niet het geval : het vonnis steunde niet op het Romeinse recht, maar zoals wij gezien hebben, op een *capitulare* van Lodewijk de Vrome. REVIRON, *op. cit.*, blz. 29, n. 5, vergist zich natuurlijk, wanneer hij, op ons geding zinspellend, schrijft : „Ce litige fut soumis au jugement de Dieu, après de longues discussions sans résultat”.

(49) Zie boven, n. 15 : *Namque continuo ut eadem in duas divisa sunt partes mancipia*... De monniken van Fleury stelden hun vertrouwen in de kracht van de kampioen der abdij; zij hadden de voorkeur aan het gerechtelijk tweegevecht gegeven. Zulks legt hun misnoegdheid uit en hun overtuiging dat de heilige Benedictus de *legis doctor* uit Gâtinais gestraft had.

(50) Zie boven blz. 9 en n. 17.

aan hoe zekere normatieve beschikkingen op het gebied van de rechtspleging, soms in de *mallus* niet in acht werden genomen of geschonden werden. In het zeer uitvoerige hoofdstuk 25 hebben wij integendeel gezien hoe in gerechtszittingen van *missi*, de leden van de rechtbank trachtten en er in slaagden moeilijkheden uit de weg te ruimen zonder op de bestaande rechtsregels inbreuk te doen.

Maar vooral heeft deze tekst ons de zeldzame gelegenheid geboden na te gaan hoe in een bepaald geval het vonnis ontstaan was. Wij hebben kunnen vaststellen dat de rechtbank er zich op toelegde een vonnis uit te brengen waarin de beschikkingen van de onlangs bekendgemaakte *capitularia* stipt werden toegepast : een geval van identiteit van levend recht met de geldende normatieve beschikkingen, wat scherp afsteekt bij wat wij in verband met het geval beschreven in hoofdstuk 24, opgemerkt hebben. Misschien laat zich de tegenstelling ten dele uitleggen door het feit dat wij met rechtbanken van twee verschillende typen te doen hebben : *mallus* in hoofdstuk 24, gerechtszitting van de *missi dominici* in hoofdstuk 25.

De gegevens die gecommentarieerd werden zijn, menen wij, voor de geschiedenis van de gerechtelijke instellingen en van het recht, niet van belang ontbloot (51).

(51) Hoofdstuk 25 van de *Miracula Sancti Benedicti* hebben wij tijdens het academiejaar 1963-64 in het raam van een „postgraduate” onderwijs over middeleeuwse instellingen, aan de University of California, te Berkeley en in een voordracht bestemd voor „postgraduate students” in de geschiedenis, gehouden aan de Washington State University, te Seattle, gecommentarieerd. — Uit opmerkingen die na onze lezing in deze Academie gemaakt werden, hebben wij bij de eindredactie van deze mededeling groot profijt getrokken. Aan onze confraters Mgr. J. Coppens, de heer S. J. De Laet, Eerw. Pater E. de Strijcker S. J., de heren F. J. de Waele, J. Rubbrecht, E. I. Strubbe, J. van Houtte, J. A. van Houtte, J. van Werveke wensen wij onze zeer oprechte dank uit te drukken.

CONTRIBUTION A L'ETUDE DES RAPPORTS ENTRE
DISPOSITIONS NORMATIVES ET „DROIT VIVANT”
DANS LA MONARCHIE CAROLINGIENNE

L'étude des rapports entre la législation et la pratique judiciaire dans la monarchie franque sous les Carolingiens est rendue malaisée par le nombre relativement peu élevé et le caractère peu explicite des chartes et notices de jugement. Parmi les rares sources narratives utilisables et susceptibles de fournir une information plus détaillée, il faut citer les c. 24 et 25 des *Miracula Sancti Benedicti* d'ADREVALD, rédigés à l'abbaye de Fleury, depuis Saint-Benoît-sur-Loire (1).

Le bref c. 24 a trait à un procès entre Fleury et Saint-Denis au sujet de la propriété de serfs de condition inférieure (*mancipia*), fixés en Gâtinais. L'affaire devait venir au *mallus* siégeant à Château-Landon. L'abbé de Fleury envoya un présent au *vicarius* qui devait présider le tribunal; mais cet officier inférieur de justice, ayant déjà reçu un présent de Saint-Denis, repoussa l'offre de Fleury. St. Benoît le punit en lui faisant faire une chute mortelle de cheval! Après quoi, la cause fut jugée sous la présidence d'un autre officier de justice, peut-être du comte, et Fleury gagna son procès. Les faits se sont produits entre 817 et 840.

Ce texte étudié du point de vue qui nous occupe, montre d'abord que les deux parties paraissaient trouver normal d'offrir des présents à l'officier de justice appelé à présider le *mallus*, en dépit des défenses formelles faites par l'empereur. Le même texte révèle aussi que dans le procès qu'il relate, on ne paraît avoir tenu aucun compte des dispositions arrêtées par Charlemagne et Louis le Pieux, interdisant de faire juger par le *mallus* sous la présidence d'un officier inférieur de justice, les procès relatifs à la propriété foncière, y compris celle des *mancipia*, considérés comme des accessoires de la terre (2).

(1) En dehors des éditions anciennes, on dispose de :

(1°) E. DE CERTAIN, *Les Miracles de Saint-Benoît*, Paris, 1858 (Société de l'histoire de France), p. 55-57; (2°) O. HOLDER-EGGER, *Ex Adrevaldi Floriacensis Miraculis Sancti Benedicti*, Hanovre, 1887 (MG., SS. XV, 1), p. 489-490. ADREVALD, moine de Fleury, écrivit son oeuvre sans doute entre 875 et 878-879. Pour les événements les plus anciens, il a dû disposer d'annotations ou d'écrits antérieurs, aujourd'hui perdus.

(2) *Capitulum missorum Aquisgranense primum*, a^o 810, c. 3, *Capitulum missorum Aquisgranense secundum*, a^o 810, c. 15, *Capitula de iustitiis faciendis*, a^o 811, c. 4, *Capitula incerta* de Louis le Pieux, c. 3 (A. BORETIUS, *Capitularia Regum Francorum*, I, n°s 64, 65, 80, 156).

Le c. 25, plus long et plus circonstancié, nous met entre 818-819 et 840, en présence d'un second procès entre Fleury et Saint-Denis, représentés par leurs avoués, au sujet d'un autre groupe de *mancipia* établis en Gâtinais. L'affaire était soumise à un plaid que des *missi dominici*, entourés de leurs assesseurs, tenaient à Château-Landon. Mais tous ceux-ci vivant sous le droit franc, étaient inaptes à juger une cause dans laquelle les parties étaient des églises vivant sous le droit romain; aussi les *missi* renvoyèrent-ils l'affaire à un plaid qu'ils tiendraient à Orléans : là il serait possible de trouver des assesseurs „romains”, aptes à juger d'après la *lex romana*. Quand l'affaire vint devant ces assises judiciaires, l'administration de la preuve testimoniale fut ordonnée et les deux parties furent admises à produire leurs témoins, ce qui était conforme au droit romain. Comme les témoins des deux parties ne pouvaient s'accorder, un membre du tribunal proposa que deux témoins, savoir un pour chaque partie, fussent soumis au duel judiciaire, armés d'un bouclier et d'un gourdin. Un autre assesseur — un praticien du Gâtinais — contesta la légalité de ce moyen de preuve, les parties étant des églises; il proposa que les avoués des deux abbayes fissent un partage des *mancipia* entre celles-ci. Cette proposition fut admise par le tribunal unanime, prononcée en forme de jugement et exécutée. Mais cette décision ne plaisait pas à Fleury; aussi St. Benoît punit-il celui qui en avait pris l'initiative : il lui fit perdre l'usage de la parole et ne consentit plus tard à le lui rendre que très incomplètement.

Ce c. 25 est fort important pour notre sujet. On y voit les *missi*, qui ne disposaient que d'assesseurs ignorant le droit personnel de deux justiciables, recourir à une solution qui respectait la règle de la personnalité du droit dont Charlemagne et Louis le Pieux avaient plus d'une fois rappelé dans leurs capitulaires, le caractère impératif (3).

Mais surtout on constate que dans la préparation du jugement, les membres du tribunal se sont efforcé d'appliquer des dispositions législatives récentes. En effet, Louis le Pieux avait, en 816 et en 818-819, par des capitulaires destinés à modifier ou à compléter les *leges* „nationales” (4), introduit dans toutes ces législations la règle — nouvelle en

(3) *Capitulatio de partibus Saxoniae*, a^o 785, c. 33, *Capitulaire missorum*, ais 792-793, c. 5, *Capitulaire Saxonicum*, a^o 797, c. 4, *Capitulaire de Villis*, ais 771-800, c. 4, capitulaire programmatique de 802, c. 1, *Capitulaire missorum*, a^o 802, c. 6 (*missaticum* aquitain), collection de *capitula* pour les *missi* de 806, c. 48, fragment de capitulaire, c. 2, *Capitula legibus addenda*, ais 818-819, c. 6, *Responsa imperatoris de rebus fiscalibus data*, ca. a^m 820, c. 3 (BORETIUS, *Capitularia*, I, n°s 26, 25, 27, 32, 33, 34, 35, 70, 139, 145).

(4) *Capitula legi addita*, a^o 816 (probablement ajoutés à toutes les lois, mais peut-être seulement à la Loi Salique), c. 1, *Item Capitula legi addita* (sans doute une autre forme du capitulaire précédent), c. 1, *Capitula legibus addenda* (certainement ajoutés à toutes les lois), ais 818-819, c. 10 (BORETIUS, *Capitularia*, I, n° 134, 135, 139).

droit franc — du droit pour les deux parties de produire leurs témoins; il avait dans ces mêmes capitulaires prescrit ce qu'il y aurait à faire si les témoins ne pouvaient se mettre d'accord : ce qui est le cas du c. 25 des *Miracula*. Quand un membre du tribunal proposa le duel judiciaire entre deux témoins, il proposait l'application de ce que les capitulaires de 816 et de 818-819 prévoyaient dans cette éventualité, mais seulement quand les parties étaient des laïques. Il proposait par conséquent une application erronée de la législation. Le membre du tribunal qui le fit observer et qui proposa le partage, et le tribunal lui-même qui ordonna celui-ci, faisaient au contraire une application correcte du capitulaire de 818-819 : ce capitulaire prescrivait, en effet, que si les parties étaient des églises, elles devraient conclure entre elles un arrangement; faute de quoi on le leur imposerait (5). L'arrangement fut réalisé sous la forme du partage.

Tandis que dans le cas du c. 24, la pratique paraît s'être assez sensiblement écartée des dispositions normatives du droit, elle paraît dans le cas du c. 25 avoir tendu à s'y conformer rigoureusement.

Ces données nous ont paru mériter d'être soumises à l'attention des historiens du droit.

(5) Les *capitula legi addita* de 816, prescrivaient dans ce cas l'épreuve de la croix. Comme Louis le Pieux interdit cette épreuve par un *Capitulare ecclesiasticum* en 818-819 (c. 27, BORETIUS, *Capitularia*, I, n° 138), il lui fallut dans les *Capitula legibus addenda* des mêmes années, arrêter une autre solution : ce fut l'arrangement, ce qui était conforme à une tendance marquée dans le „droit vivant” de l'époque.

- N^r 20. J. F. VERBRUGGEN. — De Krijgskunst in West-Europa in de Middeleeuwen. (F) — 1954 — (619 blz., 6 pl.) uitverkocht
- N^r 21. A. PATTIN O. M. T. — De Verhouding tussen Zijn en Wezenheid en de transcendente relatie in de 2e helft der XIIIe eeuw — 1955 — (311 blz.) 400—
- N^r 22. F. L. GANSHOF. — Wat waren de Capitularia? (F) — 1955 — (132 blz.) 170—
- N^r 23. A. VAN CROMBRUGGEN. — Janus Lernutius — 1955 — (209 blz.) ... 250—
- N^r 24. R. C. VAN CAENEGEM. — Geschiedenis van het Strafprocesrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw (F) — 1956 — (370 blz.) 530—
- N^r 25. P. LENDERS. — De politieke crisis in Vlaanderen omstreeks het midden der achttiende eeuw (F) — 1956 — (379 blz.) 460—
- N^r 26. J. PIRENNE. — Paléographie des inscriptions sud-arabes. Tome I. Des origines jusqu'à l'époque himyarite — 1956 — (337 blz., 19 fig., 34 pl., 6 tab., 3 kaarten) 900—
- N^r 27. A. J. JANSSEN. — Het antieke tropaion (E) — 1957 — (251 blz., 197 fig.) 400—
- N^r 28. J. DEVROYE en L. KEMP. — Over de historische methode van Polybios — 1956 — (247 blz.) 400—
- N^r 29. V. JANSSENS. — Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden (F) — 1957 — (347 blz.) uitverkocht
- N^r 30. A. E. VERHULST. — De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe tot XIVe eeuw) (F) — 1957 — (XXXIII — 665 blz., 13 pl.) uitverkocht
- N^r 31. K. BLOCKX. — De veroordeling van Maarten Luther door de theologische faculteit te Leuven in 1519 (D) — 1957 — (151 blz.) ... 220—
- N^r 32. A. LAMBRECHTS. — Tekst en uitzicht van de Atheense Proxeniedecreten (F) — 1958 — (164 blz., 15 afb.) 325—
- N^r 33. P. VAN DE WOESTIJNE. — De vroegste uitgaven van Avienus' Descriptio Orbis Terrae (1488-1515) (F) — 1959 — (63 blz., 4 pl.) ... 112—
- N^r 34. E. DE BRUYNE. — Grondproblemen van de wijsgerige logica — 2 boekdelen — 1960 — (906 blz.) 800—
- N^r 35. W. BRULEZ. — De Firma della Faille en de internationale handel van Vlaamse Firma's in de 16e eeuw (F) — 1959 — (634 blz., 9 pl.) ... 535—
- N^r 36. A. L. E. VERHÉYDEN. — Geschiedenis der Doopsgezinden in de Zuidelijke Nederlanden in de 16e eeuw — 1959 — (178 blz.) 255—
- N^r 37. G. SANDERS. — Bijdrage tot de studie der Latijnse metrische graf-schriften van het heidense Rome (F) — 1960 — (443 blz.) 350—
- N^r 38. J. F. VERBRUGGEN. — Het leger en de vloot van de Graven van Vlaanderen, vanaf het ontstaan tot in 1305 — 1960 — (194 blz.) ... 270—
- N^r 39. Th. LUYKX. — De grafelijke financiële bestuursinstellingen en het grafelijk patrimonium in Vlaanderen tijdens de regering van Margareta van Constantinopel — 1961 — (494 blz.) 400—
- N^r 40. P. B. DE TROEYER. — Lamoraal van Egmont — 1961 — (216 blz.) 286—
- N^r 41. M. DE VROEDE. — De Vlaamse beweging in 1855-56 — 1960 — (250 blz.) 338—

- N^r 42. J. IJSEWIJN. — De Sacerdotibus Sacerdotiisque Alexandri Magni et Lagidarum Eponymis — 1961 — (178 blz.) uitverkocht
- N^r 43. W. PREVENIER. — De leden en de Staten van Vlaanderen (1384-1405) — 1961 — (414 blz.) 350—
- N^r 44. R. VAN UYTVEN. — Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven, van de XIIe tot het einde der XVIe eeuw — 1961 — (724 blz.) ... 700—
- N^r 45. P. G. STINISSEN. — Aspasius en Michael, commentaar op de Nicomachische ethiek — 1963 — (183 blz.) 310—
- N^r 46. P. LAMBRECHTS. — Attis: Van herdersknaap tot God — 1962 — (74 blz., 19 afb.) 175—
- N^r 47. W. VAN DEN STEENE. — De Belgische Grondwetscommissie — 1963 — (176 blz.) 300—
- N^r 48. J. VEREMANS. — De plaats van het Verbum Finitum in de Latijnse Dactylische Hexameter — 1963 — (252 blz.) 385—
- N^r 49. D. DALLE. — De bevolking van Veurne-Ambacht in de 17^e en 18^e eeuw — 1963 — (473 blz., 246 tab., 18 graf.) 750—
- N^r 50. G. BAETEMAN. — De hervorming van het huwelijksgoederenrecht in West-Europa — 1964 — (2 delen: 1072 blz.) 1300—
- N^r 51. H. VAN LOOY. — Zes verloren tragedies van Euripides (F) — 1964 — (337 blz.) 790—